



SÖRMLANDSLÅTEN

Medlemstidning för Södermanlands Spelmansförbund Nr 1 2001



Innehåll

Ordföranden har ordet	sid	1
Välkommen till årsmötet	sid	1
De yngre Kvistpojarna	sid	2
Soldaten Hamberg	sid	4
Polska efter Kalle Karlsson-Hamberg	sid	6
Zittra-Lasse	sid	7
Kompositionstävling	sid	11
Spelmansstämma på Nordiska Museet	sid	12

Efterlysning!

Ni som har lånat och inte återlämnat material från vårt arkiv måste omedelbart meddela detta till styrelsen.

Vi registrerar f.n. allt material i ett dataregister och har upptäckt att en del värdefullt arkivmaterial är på drift.

Omslagsbild: Kalle Hamberg

foto: Gåsinge-Dillnäs hembygdsförening



Ansvarig utgivare:
Ingemar Skoglund
Redaktionsadress:
Johansv. 16, 151 39 Södertälje
Fax 08-550 973 20
e-post: se hemsidan

Ordföranden har ordet

Välkomna till året första nummer av Sörmlandslåten. När detta skrivs är det gnistrande kallt och det känns långt till sommarens sköna dagar och ljuvliga spelmansstämmor. Och tur är väl kanske det, för vi skall ju hinna med en hel del innan dess.

I detta nummer av tidningen får ni stifta bekantskap med Zittra-Lasse från Finspång, ett bidrag som välvilligt ställts till vårt förfogande av kollegorna i Småland. Mycket intressant.

Ni får också träffa Kalle Hamberg från Dillnäsby, spelman från Dillnäsby, ett märkligt spelmansöde som tidsmässigt inte är så långt ifrån oss och ändå verkar så avlägset.

Bröderna Einar och Tore Kvist – välkända spelmansprofiler i Södertälje – presenteras också.

Så uppmanas alla att plocka fram inspirationen och komponera en brudmarsch till Julita, som länge har frågat efter en sådan. Vi utlyser en kompositionstävling som ni kan läsa om på sidan 11. Pengar och ära väntar på vinnaren.

Årsmöte på Nordiska Museet väntar den 17 mars och samtidigt skall vi hålla den stora spelmansstämman på museet som vi fick i 75-års present vid förra årets Julitastämman. Jag vädjar till er alla att ställa upp så det blir en rejäl manifestation. Vi hoppas också att det kommer många kollegor och vänner från övriga Sverige.

Ingemar Skoglund

Välkomna till årsmötet!

Som tidigare meddelats kommer årsmötet att hållas i **Nordiska Museet, Stockholm**

lördag den 17 mars klockan 11.00.

Mötet kommer att hållas i Samlingssalen 1 trappa ner till vänster innanför entrén.

Kom i god tid så hinner du ta en kopp kaffe i restaurangen före mötet. Efter förhandlingarna finns möjlighet att äta lunch till starkt subventionerat pris.

Välkomna också till spelmansstämman som börjar klockan 14.00.

Södermanlands Spelmansförbund

Följande bidrag kommer från *Lästringe Låtar* och texten är hämtad ur inledningen till en samling med uppteckningar efter de yngre Kvistpojarna. Av utrymmesskäl kan vi bara återge av de upptecknade melodierna "Kringelstöten".

De yngre KVISTPOJKARNA: "LÅTAR efter de äldre Kvistpojarna"

Upptecknade efter bröderna EINAR (enradigt durspel) och TORE (fiol)

OXMARSCHEN och KONJAKEN är ett par av de sörmlandslåtar som numera spelas i hela landskapet – från Mälaröarna i öster ned i en bred kil västerut. De finns naturligtvis i KVISTPOJKARNAS repertoar tillsammans med bl.a. de vackra sörmländskorna INGEBORG och CHRISTINA. Även andra kändisar möter oss – ibland i en ny variant – någon gång också med en dittills okänd repris!

Detta om detta – här redovisas nu ytterligare några av brödernas låtar – numera inte så ofta hörda.

Ursprunget är i de flesta fall okänt och trots en viss antydning i rubriken finns inga säkra belägg någon viss kompositör. Rubrikens andra del bör därför med bibehållen symmetri tolkas "Låtar som far och Mokvist – och några till spelade".

Därmed är de äldre Kvistpojarna presenterade och kan förtydligas med några namn och data.

KNUT KVIST

född 1886 vid Underås på Enhörnalandet;

Flyttade till Sundsvik och arbetade åt Bruket sommartid med tegelarbete och på vintrarna med skogsavverkning (bl.a. i skogarna runt Trosa/Vagnhärad).

Spelade munspel, enradigt dragspel, fiol och ess-kornett.

FRANS MOKVIST

född omkring 1880 i Enhörna;

Arbetade som tegelbrännare.

Spelade durspel och anlätades ofta för att tillsammans med Knut svara för musiken på danskvällarna hemmavid eller runt om i trakten. Ibland kunde man också få tillskott av en släkting till Frans. Även han var durspelare och Knut spelade då fiol. (Knut blåste kornett i Brukets mässingssextett men instrumentet användes inte till dansmusik).

De äldre Kvistpojarnas mest aktiva period som spelmän torde ha infallit runt sekelskiftet och ett par tiotal år framåt.

De yngre Kvistpojarna



TORE KVIST

född 1913



EINAR KVIST

född 1914 (båda i Sundsvik)

forts. nästa sida

Vid Sundsvik fanns alltså inte bara tegelbruk (fö ett av landets äldsta och leverantör vid bl.a. bygget av Gripsholms slott) – dit hörde också omfattande skogshantering, jordbruk och boskap, men också såg och kvarn. Detta innebar en levande bygd med goda möjligheter till sysselsättning för det växande släktet. Då Knuts äldsta söner Tore och Einar tog steget ut i världen medförde de inte bara nyttig erfarenhet av arbete med jord och skog utan också ett musikaliskt arv, visor, marscher, låtar och dängor som följt dem sen barnsben. I pojkarnas arv ingick utom repertoaren – och naturligtvis namnet – med tiden också instrumenten – som de småningom började spela på!

Men då hade de – var och en på sitt håll – tagit ganska god tid på sig: Einar som skrivit och med bravur framfört sina tidstypiska texter till några av melodierna började inte kompa sig själv på fars enradiga förrän några år efter de sextio och innan Tore gav sig på fiolen var han en bit över sextiofem. Han hade då å andra sidan varit musikaliskt aktiv som batterist i den mycket populära dansorkestern Vikingarna från Nykvarn (1936- 1945).

Einar och Tore är båda mycket omtyckta konstnärer inom keramik och bildkonst – men se det är en annan historia.

Torsten Åhbeck

Kringelstöten



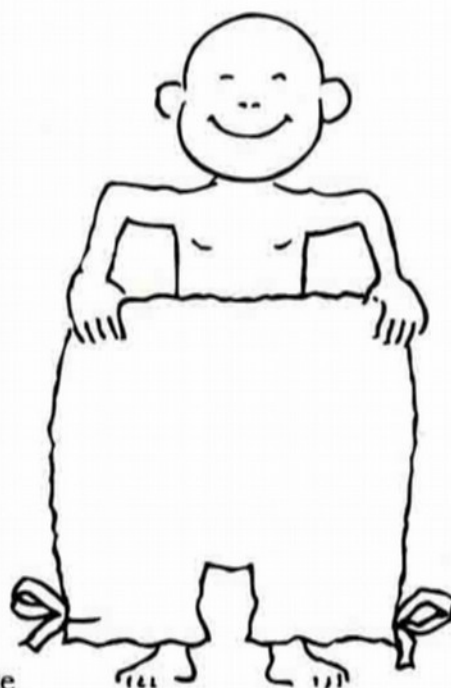
Kalsonger Blå ...

Om sörmländska visor i arkiv
och i människors minnen.

Arne Blomberg
Anita Hedlund
och Eva Tjörnebo
berättar och sjunger visor

i Å-huset, Ö Trädgårdsg 2, Nyköping
torsdag 29 mars kl 19.00
entré 50:-

Ett arrangemang av Sörmlands museum i samarbete
med Sörmlands Musik & Teater och Södermanlands Spelmansförbund



Soldaten Hamberg och Kalle skomakare

Artikel av Sive Karlsson i Gåsinge-Dillnäs hembygdsförenings krönika 1995/96

Under indelningsverkets tid (1682-1901) hade Dillnäs lilla socken hela sju soldattorp att ansvara för. Ett av dem var n:r 918, Hammersta rote och Gripsholms kompani. Flera soldattorp låg på allmänningsmark, men Hammersta hade sitt torp mellan byn och Bondekeby. Platsen heter idag Skogshall.

Första soldat på torpet som vi känner till hette Lars Hammar och anställdes 1683. Sedan har vi namn på 18 stycken soldater eller volontärer som varit där, längre eller kortare tid. Kriget såg till att det blev många byten.

Vi skall här följa en av de 18. Han hette Lars Petter Hamberg och det är ett ganska dystert levnadsöde vi kan nysta upp. Han var född i Gåsinge 1822 med efternamnet Grön. Möjligen var hans far soldat, för på Taffnäs rote, nr 595, Skogstorp, fanns vid denna tid en soldat med namnet Grön. Denne var en riktig "illbatting" och fick avsked med betyget "inkorriabel liderlighet" 1826.

Lars Petter anställdes 1840 och fick efternamnet Hamberg. Han var då 18 år. Tre år senare gifte han sig med sin piga, 27-åriga Maria Catharina Andersdotter. Året därpå föddes dottern Anna. Sedan kom barnen tätt så år 1856 hade man sju stycken.

Hambergs soldattid blev ganska kort, redan 1855, efter 1½ års tjänst, måste han ta avsked. "På grund av svår sjukdom". Vad han lider av framgår inte av de militära handlingarna. Kanske var det reumatism. Han levde dock ett 30-tal år efter avskedet.

Soldatens sjukdom blev en svår belstning för Dillnäs fattigvård. Ny soldat skulle snarast in på torpet, så där fick familjen inte bo kvar. Fattigstugan i Dillnäsby var redan fullbelagd. Vad var nu att göra? Efter mycket funderande beslutade de styrande att placera familjen Hamberg uppe på den stora allmänningsskogen. Flera soldattorp hade man tidigare förlagt dit – så varför inte en fattigstuga? Den allmänna meningen lär ha varit att bönderna inte ville ha soldatfamiljen tiggande i gårdarna.

Allt nog – Man köpte en gammal stuga av smeden Höglund, bosatt vid Hagstugan, Laxne. Sedan högg man upp en hästskoforman öppning i storskogen öster om Stora Kvarnsjön. Där ställde man stugan. Grunden finns ännu kvar. Hit flyttade familjen Hamberg 1857. Yngste sonen var då ett år. Möjligen

hade de två äldsta barnen redan lämnat hemmet.

Någon fattighjälp fick man väl in natura, bestående av mjöl, ärtor och potatis. Ett par små åkerbitar har man odlat upp och bärbuskar och något fruktträd har funnits. Bärplockning och något fiske höll väl också liv i familjen, men mycket torftigt lär det nog ha varit.

Här levde ändå f d soldaten Hamberg nästan 30 år. Han fick ett tragiskt slut då han råkade ramla i den öppna härden och skada sig så svårt att han senare avled.

År 1872 kom äldsta dottern hem till Lugnet, som platsen döptes till. Hon var då med barn och födde den "oäkta" sonen Karl. Snart nog måste hon lämna pojken hemma hos de skräpliga föräldrarna, för att återgå till sin pigplats. Här uppe på allmanningen växte nu Kalle upp hos sina morföräldrar. På gamla dagar har han berättat att det var bra där och hur han var med mormor och plockade lingon för 5 öre kannan. Värre blev det då han måste börja gå i Laxne skola. Vägen dit var lång, men värst var de elaka kamraterna. Troligen avvek han från de andra i språk och uppförande. Han hade ju bara levt med de gamla och talade väl som dom. Han blev en hackkyckling. Pojkarna ville kasta "allmänningungen" i sjön.

Nu blev Kalle förflyttad till Gåsinge kyrkskola. Dit var det ännu längre väg. Morfadern hade lyckats skaffa en båt så Kalle kunde ro över Kvarnsjön, men så skulle han över Klämningen. Ibland fick han inte låna någon båt och måste då gå runt runt sjön vid Kattnässundet. När sedan mormodern blev förflyttad till fattigstugan i Dillnäsby så fick han ligga med i hennes säng ibland.

Modern gifte sig med skogsvaktare Lindgren på Bergudden, Gåsinge allmanning. Kalle fick bo där ett år. Samma år som han fyllde 14 fick han tjänst hos en torpare. Hela året fick han hugga ved. Årslönen var 18 kronor och en utsliten vadmalsrock. Dessutom några örfilar för att han huggit för lite ved.

Det blev sedan en lång rad drängplatser på olika gårdar i trakten. Då han var i Åshammar fick han dagsverka vid herrgården Heby. Matsäcken bestod ofta av ett par potatisar och en sikstjärt. Han provade andra gårdar, Berga, Hammersta, Ekeskulla m. fl. Hela 36 år höll han på med bonddrängsjobbet.

År 1921 kom Kalle till Dillnäsby. Han fick bostad i den s k sockenstugan nedanför kyrkan. Här blev han sockenskomakare. Modern hade blivit änka och flyttade nu till sonen och tog hand om hushållet. Troligen en bra lösning för dem båda.

Kalle skomakare var musikalisk. Redan vid 20 års ålder hade han börjat spela fiol och tvåradigt dragspel. Hur han fick råd att skaffa instrument är svårt att förstå. tre fioler och nio dragspel har jag slitit ut, påstod han på gamla dar. Några av hans låtar lever ännu kvar i bygden. Om han själv komponerat någon av dem är ovisst. Han skrev även vers och sjöng för den som ville höra. Tre gånger hade han friat men fått korgen. Sedan fick det vara.

Med åren blev Kalle något av ett original. Själv minns jag att jag såg honom första gången vid slutet av 1920-talet.

Vi bodde vid Solbacken och jag rodde över sjön till Fiskbo och gick sedan med trasiga skodon till Kalle. Han satt vid skomakar-bänken framme vid fönstret. Modern hade sin plats invid spisen. Då det blev fråga om betalningen för lagningen vände han sig alltid till modern. "Va säger mamma – ska jag ta en å femti?" Även sedan modern var död så vände han sig frågande bort mot spiselvrån då han skulle ta betalt.

Många år var Kalle orgeltrampare i Dillnäs kyrka. Med en fottrampa försåg han orgeln med luft. Många psalmer kunde han utantill. Kanske hade han själv kunnat bli organist om han fått lära sig det i unga år. Nu fick det i stället bli skomakarbänken och många dags-verken i nämndemansgården i Dillnäsby. Vedbacken, trösklogen och en massa små-sysslor blev Kalles lott på gamla dar. Någon krona och mat och kaffe var också bra för en gammal ungar. En gång i veckan tog han korgen på armen och linkade iväg till Hagalund för att handla. Han haltade nämligen svårt efter en olycka. Hade kört omkull med cykeln i något onyktert tillstånd. Lårben och höften blev skadat, men han blev bara hemkörd och kom aldrig under läkarvård.

Så här efteråt förstår man hur hårt livet hade farit fram med "Kalle Hamberg" som han ofta fick heta. Själv ville han heta Karlsson. Min farfar kallade honom "Karlen". Oäktingen från fattigstugan på allmänningen fick många namn och fick ta emot många tårnar. Fattigdom, hårt arbete och en viss nedklassning följde honom livet ut. Han hade oturen att bli en av de sista om fick pröva på svårigheterna i det gamla

fattig-Sverige. Men han hade haft många föregångare.

Musiken hade Kalle glädje av även på gamla dagar. Spelmän och ungdom samlades ofta i hans lilla stuga. Då blev det liv i stugan och Kalle fick känna lite av gemenskap med andra. Han fick även sluta sina dagar här 1954. Han var då 82 år gammal. Modern hade dött i fattigstugan femti år tidigare. Hon blev 88 år.

Prosten Lundén tog sig an Kalle under de sista åren. Han såg även till att man reste en sten på Kalles grav, ett granitkors med inskriptionen: Karl Karlsson – Bygdespelman.

Sive Karlsson

Källor: Södermanlands Regementes rullor –
Fanjunkare Evert Wahlberg. Dillnäs
sockens husförhörslängder. Tidnings-
klipp.

Av de spelmän som ofta besökte Kalle kan i första hand nämnas Karl-Axel Eriksson, Hagalund, och Karl-Axel Ternström, Lifsinge. Karl-Axel Eriksson tecknade ner en del av de låtar de fick lära sig. Efter dennes bortgång fick Stig Dillström, en av medlemmarna i nyckelharpsgruppen Bygdens Blandning dessa noter och gruppen har tagit upp ett par av dessa låtar.



"Karl Karlsson-Hamberg, skomakare".

Polska efter Karl Karlsson Dillnäsby



Allegro Violinateljé

Leif Hjortborg

Reparationer, Taglingar o. Nybyggnation.
Strängar, Etuier o. Tillbehör.

Jag, som driver Allegro Violinateljé, heter Leif Hjortborg och har examen med gesällbrev i fiolbyggeri. Av den 3-åriga utbildningen var ett år förlagd på olika violinateljéer och under mina praktikperioder har jag varit hos Michael Wallmo / Gävle, Backa Mikael Eriksson / Stockholm, Harry Jansen / Amsterdam, Christer Skog / Trondheim, Jan Larsson / Lima, där jag reparerat fioler, cello och kontrabasar. Jag har också haft olika gästlärare bl a: Erik Jansson / KTH Stockholm, Jan Larsson / Lima, Ulf Johansson / Harlösa, Claes-Göran Klockar / Västerås, Samuel Zygmuntowicz / New York, som undervisat i akustik, lackering, stråkreparationer, nytillverkning av stråkar och fiolbyggeri.

Min ambition är att ge Er personlig service och hålla en hög kvalité.

* 20 % rabatt på justeringar o. reparationer av stråkinstrument. Gäller t o m 28 feb. 2001.

* 10 % rabatt på stråktaglingar och stråkreparationer. Gäller t o m 28 feb. 2001.

VÄLKOMMEN !

Leif Hjortborg

- Fiolbyggarexamen med Gesällbrev -
Kvalité - Personlig service - Yrkeskunnande

Polhemsgatan 20 B, 4 tr., 112 36 STOCKHOLM,

Telefon: 08 - 654 77 88

P S Ring före besök för aktuell portkod ! D S

Läs här den spännande och intressanta historien om
Adolf Larsson, "Zittra-Lasse" från Finspång!

Artikeln har vi fått från kollegan Smålåtar, Smålands Spelmansförbunds
medlemsblad, och återger den med benäget tillstånd.

ZITTRA-LASSE



- kolmottagaren som skapade ackordzittran

Av **Margareta Höglund,**

Ackordzittran är ett lättspelat instrument som kommit i modet igen. Den hade sin största popularitet vid sekelskiftet och en bit in på 1900-talet och användes mest i den religiösa strängmusiken, men även som kompinstrument till fiol och durspel i dansmusiken och till vissång. I nästan 30 år bodde jag i Sandudden, en liten by halvannan mil norr om Finspång i Östergötland, innan jag blev medveten om att jag trampade historisk zittramark. Visst hade jag hört talas om att det stora grannhuset vid sjön Flaten kallades "Zittra-fabriken", men det var när jag blev tillfrågad om att leda studiecirkel i zittraspel, som min nyfikenhet väcktes.

Det finns många olika sorters zittor, men om ackordzittran finns inte mycket skrivet i lexikon och musikböcker. Uttryck som "ackordzittran är ett folkligt instrument avsett för primitivt musicerande" och att "den hörde hemma i kvinnornas musiksfär" kanske förklarar ointresset hos musikvetarna.

Hur kom då ackordzittran till?
Den som först tillverkade och fick patent på den hette Adolf Larsson. Han var född 1857 i Björke, Regna socken i norra Östergötland. Som tolvåring började han

arbeta som dräng. Han hade fin sångröst och hans husbonde lånade ibland ut honom som underhållare. Betalningen tog husbonden hand om. Så småningom bildade Adolf familj och kom till Sandudden. Där arbetade han som kolmottagare vid kolhuset nere vid kajen.

Kolmottagaren var den som tog emot och noterade det träkol som bönder, arrendatorer och torpare levererade. Kolet lastades på pråmar som gick till Lotorps Bruk, ett av de största järnbruken i Sverige på den tiden. Det berättas att Adolf ensam kunde lasta en präm med kol på en dag.

Senare under sin tid i Sandudden arbetade han som maskinist vid torvmossen.

Adolf Larssons dotterdotter Anna-Lisa Eriksson, Butbro, och sonson Olle Larsson, Ludvika, har låtit mig ta del av de skrivelser och berättelser som de känner till om sin morfar/farfar. Kompletterat med berättelser från folk i trakten har en bild av Adolf Larsson "Zittra-Lasse" och hans instrument vuxit fram.

Adolf var religiös och aktiv inom Missionsförbundet. Genom spiksmeden Abraham Hellman vid Sonstorps bruk kom han i kontakt med instrumentet zittra. Hellman spelade pedalzittra och ledde en musik- och sånggrupp inom väck-

elserörelsen. Där deltog Adolf. Han hade inte råd att köpa sig en egen, men han fick en liten pedalzittra av goda vänner för att, som han själv skriver:

"få musik i verksamheten. Men jag kunde inte förstå att stämma den. Musikkännedom saknades och jag var beredd att returnera den därför. Men en musiker stämde den första gången och efter bön, tro o hopp erhöll jag förmågan att stämma, spela och sjunga, till min och allas förvåning efter 8 dagar, offentligt i olika hem och möten varje kväll efter arbetsdagen. Att musiken var enkel och torftig hade ingen betydelse - det var undret som skett och de rena tonerna som tilltalade själarna."

På den lilla pedalzittran kunde man bara spela i en tonart, men Adolf byggde om pedalinrättningen och kunde sedan spela i fyra tonarter. Genom affärsmannen John Fröberg i Lotorp söktes och erhöles patent på den nya pedalinrättningen. Men Adolf var inte nöjd, han skriver:

"Emellertid kunde jag icke fördraga det raspande missljud som uppstår vid spelandet på Pedal-Zittra utan fortsatte experimenten. En stor Zittra gjordes med strängarna stämda till ett C-acord i en grupp, med ett s.k. greppbräde under, mot hvilket jag medels hävstånger för-

sedd med s.k. kapitastorer under fick fram de olika duraccorden. - Med denna anordning kunde dock icke moll- och sept.accord erhållas varför en annan Zittra gjordes med 5 sträng-accord-grupper för-sedda med mek. för moll- och sept.accord."

Den 31 oktober 1896 sökte Adolf Larsson patent på sin ackordzittra (som han kallade Praktik-Zittra) och fick det beviljat den 22 juni 1897. I patentet med no 8039 står det:

"Denna uppfinning afser att anordna cittror så, att man med lätthet kan anslå de ackord man önskar. - Anordningen består deruti, att strängarna äro sammanförda i grupper (fem i den å ritningen förtydligade cittran), hvarje grupp (1-5) svarande mot ett visst ackord, t.ex. c-dur, d-dur, g-dur, f-dur och a-dur. Å de brukliga cittrorna äro strängarna ordnade efter sin tonhöjd, hvarför anslåendet av ackord å dylika cittror äro jämförelsevis svårt, speciellt för nybegynnare, som härvid först måste tänka på, hvilka strängar som höra till ackordet. Om deremot de till hvarje särskildt ackord hörande strängarna äro sammanförda till en grupp, blir anslaget af ett visst ackord ju deremot mycket enkelt och fordrar alls ingen förkunskap.

Patentspråk

Vid cittror den anordningen, att strängarna äro ordnade i grupper, hvar och en omfattande de strängar, som erfordras för frambringandet af ett visst ackord."

Adolf fick demonstrera sin "Praktik Zittra" för musikkommittén vid Stockholmsutställningen 1897 och de tog in den gratis där. Han fick medalj och Aftonbladet skrev:

"Instrumentsamlingen i Teater- och Musikpaviljongen, Stockholmsutställningen har i dessa dagar fått en tillökning bestående av ett alldeles nyuppfunnet instrument, en s.k. "Praktikzittra", konstruerad af Hr Adolf Larsson, Sandudden, Finspong, som upptagit patent på fabrikationen. Instrumentet som är afsedt för ackordankompaniment till sång, är lättspelat och har en fyllig vacker harpton."



Adolf fick medalj för sitt instrument på både Norrköpingsutställningen 1906 och i Lund 1907. Hittills hade Adolf, efter en arbetsdag på 12-15 timmar, tillverkat zitrorna hemma i "Kolkammaren", som den lilla stugan kallades, där han och familjen bodde. En stuga på c:a 40 kvadratmeter innehållande ett rum och kök. Han berättar själv hur primitivt det var:

"Som hyvelbänk fick bordet tjänstgöra, i stället för limtvingar stöttor mot taket så att detta t.o.m. höjdes. Redskapen var en vanlig vedsåg med träbåge, en hyvel c:a 20 cm lång och en bra täljknif. Limpanna var en vanlig kaffekopp, limugn den öppna spisen der min 'gumma' tjänstgjorde med att värma träbitarna, jemte det hon bitrade vid ihoplåmningen av zitrorna. Då zitrorna var färdiga måste man söka flera mil för att få en polerare, tills jag sjelf efter en dyrbar kurs kunde polera."

Ensamrätten till patentet varade i 15 år, men enligt en handskriven anteckning på patentet sålde han rättigheten att använda det till en Herr Alvin Eichler i Berlin redan 1898.

Bland Adolfs efterlämnade papper finns det uppgifter som visar att man stal hans patent i Tyskland. Där fanns ju redan fabriker för melodizittror och det var lätt att ändra påsträngningen efter Adolfs patent. Han fick hjälp av advokaten, politikern och sedermera stats-

Sonstörps Strängmusik, i mitten Abraham Hellman och Adolf Larsson, Zitra-Lasse.

Foto ur Margareta Höglunds samlingar

ministern Karl Staaf att göra upp i godo med tyskarna och erhöll därmed en stor summa pengar. Gamla brev visar att han fick bevaka sin patenträttighet mot instrumenttillverkare i bl.a. Småland och Norge.

För pengarna han fick vid förlikningen med tyskarna kunde han köpa sig mark och bygga den stora villan Sandsta i Sandudden. Nedervåningen blev bostad åt familjen bestående av Adolf och hustrun Matilda samt barnen Selma, Hanna, Hildur, Albin, David och Lilly. På övervåningen skedde zitratillverkningen. Nu kunde, förutom den egna familjen, även en del grannar lejas till arbete. Zitrorna gjordes i flera olika modeller och med varierande antal ackord. Mest såld tycks Praktik-zittra n:o 4 med 7 ackord ha varit. Den största jag träffat på är en zittra med 12 ackord. Man tillverkade även melodizittror med ackordsträngarna spända på en resonanslåda under melodistränglådan. Försäljningen gick genom John Fröbergs postorderfirma i Lotorp och nådde över hela landet och även till Amerika. Adolf Larsson blev känd under namnet "Zittra-Lasse". Reklamblad klistrades in i ytterlådorna och förutom olika zitrmodeller fick även den gamle vännen, inspiratören och medhjälparen spiksmeden Abraham Hellman vara

"modell" där.

Adolf fick patent på ytterligare ett par uppfinningar, ett i Sverige 1912 och ett i Tyskland 1913. Båda gällde förbättrad omstämningmekanism på zittrorna, så att man lätt kunde växla från dur till moll och septimackord utan att rubba stämningen.

Framgång föder ju lätt kritik och avund. I en tidningsinsändare bemötte Adolf Larsson kritiken så här:

"Från Zittrafabriken, Finspong. Undertecknad har icke tänkt fästa något afseende vid den från Ungdomsstjärnans förlag, Ousby, i denna tidning införda annonsen, hvori framhålles, att jag icke själf



tillverkar mina Zittror, utan endast dess ytterlådor. Af personer härstädes, som i detalj känna min zittrafabrikation, har jag emellertid enträget uppmanats att upplysa den ärade allmänheten om verkliga förhållandet och beder härmed få meddela följande: Då jag för cirka 17 år sen började min fabrikation af praktikzittror efter egen patenterad konstruktion tillverkades allt härstädes, förutom en del strängar samt skufvar och stift. Sedemera, då efterfrågan på mina zittror blef så stor, att jag omöjligen kunde hinna med att utföra all beställningar och då i saknad av kapital att utvidga fabriken, nödgades jag att hänvända mig till fabriker med större resurser.

Översta bilden:

Överst två pedalzittror - den vänstra är en "Autoharp" tillverkad av T. Meinhold i Sachsen (Tyskland), den högra en amerikansk modell. Nedanför fr v: En sjuackordzittra tillverkad i Östtyskland 1977, i mitten Zittra-Lasses Praktik-Zittra No 4. Till höger en Praktik-Zittran - den första av Zittra-Lasses egna modeller från 1896.

Mittbilden t.v.: Sandsta i Sandudden - huset som Adolf Larsson byggde. På botteväningen bodde familjen, på andra våningen fanns zittrafabriken. Fotot från 1902. Mittbilden t.h: Adolf Larsson och hans hustru Matilda.

Bilden t. höger: Patentbrev nr 8039, den 31 oktober 1896, utfärdat till "Maskinisten Adolf Fredrik Larsson ...anordning vid cittror".

Bilderna av Zittra-Lasse, Sandsta och patenbrevet ur Margareta Höglunds samlingar



Jag sände då mina patenterade modeller till Tyskland och beställde därstädes det kvantum resonanslådor jag ej hann med att utföra och monterade så dessa med skrufvar och strängar m.m. Oaktat denna kraftiga förstärkning visade det sig snart omöjligt att fylla de ständigt ökade behoven, hvarför jag ock gjort åtskilliga försök att införa de enklaste zittrorna färdiga.

Jag har emellertid inte godkänt desamma utan att först företaga en hel del justeringsarbeten innan jag med godt samvete kunna utsläppa dem i marknaden och har jag trots det väsentligt billigare inköps-priset afstått från vidare inköp af monterade. Då ny, betydligt större verkstad nu är under uppförande, beräknar jag inom kort kunna höja den egna tillverkningen."

Efter patenttidens utgång kunde vem som ville tillverka ackordzitrar till försäljning och Adolf var bekymrad över att en mängd fabriker både inom och utom landet erbjöd ackordzitrar i tusental till låga priser, men med dålig kvalitet. Det drog ner instrumentets anseende och han menade

"att det ej är nog med att endast få ögat tillfredställt utan det är åtskilligt mera att räkna härvidlag. Vigtigast av allt är att få samsättningen rätt, så att villkoren för rena toner förefinnes."

Omkring 1915 flyttade Adolf Larsson med sin fabrikation till Finspång. Han lät trycka sin egen priskurant. Dessutom köpte han bil och startade taxirörelse. Sonen David fick så småningom överta verksamheten.

Under hela tiden fortsatte Adolf att åka runt och spela och sjunga tillsammans med sin familj och andra musikanter inom väckelserörelsen och nu var det han som stämde alla instrumenten. Han skriver:

"Jag kände i hela min kropp ögonblickligen när tonerna voro renstämda mot min zittra. - Jag prisar Herren för hans outgrundliga nåd och gåva som jag genom musiken fått uppleva och önskar att han må välsigna alla de cirka 40 000 som köpt zitrar här, förutom de kanske 100 000 som köpt

från andra fabriker som tillverkat zitrar efter mitt fabrikat i andra länder."

Adolf Larsson dog 1935, 78 år gammal. Hans zitrar finns kvar i många hem. Om de är välbevarade och hela är de fortfarande mycket spelbara med ljust klingande ljud, något som visar att de är av god kvalitet. Erfarenheten har visat att man, så långt det är möjligt, skall behålla de gamla strängarna eftersom de är speciella för klangen i Finspång-zitrarna. Zittra-Lasse lämnade också rådet "att lägga zitrarna på en ekbord utan duk när man spelar för att förstärka klangen".

Ett annat tips som jag vill förmedla, fick jag av Røjås Jonas från Boda: Bryt svavlet av en tändsticka, håll den stadigt och knäpp strängarna med den. Det ger ett mjukare ljud än med plektrum, särskilt till vissång eller en ensam fiol. Personligen tycker jag om att använda brutna ackord till visor och älskar mollvisor. Vissa molltonarter kan man lätt spela utan omstämning. Man utesluter tersen i ackordet. Melodin färgar ju lätt mot moll. Ev. lägger man till molltersen (liksom septiman) från ett annat ackord. Men känner man att man inte kan undvara dim.ackord o. dyl. skall man nog övergå till gitarr!

Här i Sandudden sitter dock vindflöjeln i form av en Praktik-zittra fortfarande kvar på sin plats på huset som en gång var zittrafabrik.

Källor: Avskrift av ett brev skrivet av fabrikör Adolf Larsson, Finspång.

Handlingar rörande patent nr 8039, 36146 och 266371.

Avskrift av en notis i Aftonbladet. Kopia på insändare från A. Larsson i ej namngiven tidning.

Priskurant å zitrar, strängar och tillbehör, Zittrafabriken, Finspång.

Diverse brev.

Foto där inte annat anges: Stephan Elg. Zittrorna ur hans samlingar.

Fotnot: Eftersom Adolf Larsson konsekvent använde benämningen "zittra" och inte "cittra" som i ex patentverket gjort, har också Margareta Höglund och Smålåtarens redaktör gjort det.

Stipendium till Julia Dagerfeldt och Sabina Hedström

Nyköpingshus Spelmansgille har delat ut stipendium till Julia Dagerfeldt och Sabina Hedström, två av Spelmansgilletts unga medlemmar. Båda har gått på estetiska linjen på Tessin-skolan och fortsätter studierna Julia på Lunnevals folkhögskola och Sabina på Bollnäs folkhögskola.

Stipendiet har tillkommit genom ett arv efter spelmanen **Erik Fredriksson**, Mogetorp, som under många år var aktiv och intresserad medlem i Spelmansgillet. Nyköpingshus Spelmansgille räknar med att varje år dela ut ett uppmuntringsstipendium till ungdom som spelar ett instrument, gärna med den inriktning som Spelmansgillet har.

Vi gratulationer till stipendiaterna.

Kompositionstävling!

Komponera Julita brudmarsch!

Julita behöver en brudmarsch, representativ, värdig, vacker och samtidigt lätt att ta till sig. Komponera en brudmarsch och skicka in till oss, så väntar priser och framförallt ära. Vinnande komposition kommer att framföras vid midsommardagens stora spelmansstämma på Julita Skans 2001 och kompositören kommer att presenteras och hyllas.

Gör så här:

Komponera en brudmarsch, spela in den på kassett, instrument är valfritt.

Bifoga den också nedskriven på noter, melodistämman räcker.

Märk kassett och noter med signatur och skicka det till oss tillsammans med förseglat kuvert som innehåller namnuppgift.

Senast 15 maj vill vi ha ditt bidrag till:

Södermanlands Spelmansförbund

Johansvägen 16

151 39 Södertälje

En jury från spelmansförbundet och Julita kommer att bedöma bidragen. Juryns beslut kan inte överklagas.

1:a pris 1.000 kronor 2:a och 3:e pris hederspriser

Vi förbehåller oss rätten att utan ekonomisk ersättning publicera vinnande bidrag i Sörmlandslåten. Vinnarbidraget skall också få framföras fritt på Julita Gård och Museer.

Välkommen med ditt bidrag!

**I år inträffar Anders Andersson-stämman i Lästringe
redan 25 augusti**

Mer information kommer!



Spelmansstämma

på Nordiska museet

17 mars kl 14–17

Södermanlands Spelmansförbund, landets äldsta folkmusikorganisation, har nyligen firat sitt 75-årsjubileum och uppvaktades av Nordiska museet med erbjudandet om en spelmansstämma på museet.

Lördagen den 17 mars kl 14 slås portarna upp för alla spelmän, sångare och folkmusikintresserade!

På Nordiska museet finns dessutom mycket annat att titta på. Se utställningar om folkdräkter, mode, möbler, traditioner, dukade bord och samer. Just nu pågår också Tidernas mat, Idrottshjältar och ABBA–The Exhibition. Se mer på www.nordm.se!



**Spelmansstämma i stora hallen,
gruppframträdanden i flera lokaler – allspel, grupper,
solister, buskspel och sånglekar för barn!**

Fri entré för spelmän och dräktklädda!

Många landskap kommer att vara representerade, så kom gärna i folkdräkt! Deltagande spelmän samlas kl 13.30. Information och allspelslåtar finns på Södermanlands Spelmansförbunds hemsida, sök via www.kultur.nu

Föranmälan till stämman

Christina Frohm, 08-85 26 69, 0707-17 42 51 och Anita Hedlund, 0157-211 21.

Arrangörer

Nordiska museet och Södermanlands Spelmansförbund

NORDISKA MUSEET

På Kungliga Djurgården. Buss 44, 47 och 69. Spårvagn och färja. Öppet: Tisd–sönd 10–17, kvällsöppet tisd & torsd till 20.
Månd stängt. Info dygnet runt: 08-457 06 60 www.nordm.se

SÖDERMANLANDS SPELMANSFÖRBUND

Johansvägen 16

151 39 SÖDERTÄLJE

Svenska Låtar, Södermanland

Vår landskapsdel av det klassiska storverket. 207 uppteckningar. Faksimil av originalutgåvan från 1935
Pris 50:-

A G Rosenberg, 420 Svenska Danspolskor

från Södermanland och andra landskap. Faksimil efter utgåvor från 1876–1882
Pris 60:-

Sörmländska visor del I, II, III

Visor för praktiskt bruk från den sörmländska traditionen. Ett 30-tal visor i varje del.
Pris 20:-/styck, kassetter 50:-/ styck

A P Andersson

75 låtar och visor från Södermanland och Närke upptecknade 1880 av skolläraren i Västra Vingåker, August Petter Andersson.
Pris 60:-

August Karlssons låtar

49 låtar från södra Uppland och norra Sörmland som August Karlsson spelade dem.
Pris 50:-

50 Sörmlandslåtar för två fioler

Utgiven till minne av Olof Andersson. Arrangerade av Olof Andersson
Pris 50:-

Sörmlandslåtar

av C G Axelsson, Flodafors. Utgiven 1960. Egna kompositioner.
Pris 50:-

Folkmusik från norra Södermanland,

K P Leffler. Faksimil efter utgåvor från 1899–1900.
Pris 75:-

LEIF BILLYZ

Svenska Låtar
Pris 160:- CD

BRODENS KAPELL

Spelmansmusik från norra Sörmland
Pris 100:- CD

Morfars fars dansmusik

Berättelser och beskrivningar om den äldre generationens dansnöjen och spelmän och hur traditionen lever idag.
Pris 25:-

August Lindblom

97 låtar ur två spelmansböcker från 1836 och 1856 samt historik om den legendariske storspelmannen.
Pris 50:-

Sörmländska allspelslåtar

Häfte I noter och kassett

Pris 40:-

Häfte II endast noter

Pris 20:-

I den sköna Vingåkersbygden, kassett

Folkmusik från Vingåker med Simmings, Anita Hedlund och Christina Frohm
Pris 30:-

Välkommen till världen, kassett

Visor och ramsor för små och stora barn från den sörmländska traditionen, med våra bästa vissångare.
Pris 30:-

Mina 80 år som spelman 1916-1996,

Axel Andersson minnesbok.
Pris 160:-

Kalsonger blå

och andra visor från Gnesta
Pris 60 kr

Beställ hem våra böcker, noter och kassetter så här:

Ring din beställning till Torsten Gau, tel. 016 – 42 00 70 eller skriv till honom på adress

Mestavägen 1A, 632 33 Eskilstuna, så får du ett paket med faktura på posten. Porto tillkommer.